

РАДА ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ ЯК ФОРМА УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В БОРОТБІ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

THE CIVIL OVERSIGHT COUNCIL AT THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE AS A FORM OF PUBLIC PARTICIPATION IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE

Юрченко А.В.,

аспірант кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті автор аналізує політико-правові засади створення й діяльності Ради громадського контролю Національного антикорупційного бюро України. Розглянуто положення про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, порядок та особливості формування Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України. Проаналізовано результати конкурсів з формування складу Ради громадського контролю, що проводяться шляхом рейтингового Інтернет-голосування громадян, які проживають на території України; визначено основні напрями роботи Ради громадського контролю. Автор досліджує зміст повноважень, завдання, форми участі в роботі антикорупційного інституту. Особливу увагу сфокусовано на діяльності членів Ради громадського контролю в складі конкурсних комісій, які проводять конкурс на зайняття вакантних посад у Національному антикорупційному бюро України, та в складі Дисциплінарної комісії Національного антикорупційного бюро України й результатах роботи в складі таких комісій. Також вивчено публічні звіти Ради громадського контролю; проаналізовано експертні висновки членів Ради громадського контролю щодо нормативно-правових документів у частині протидії корупції та висновки Ради громадського контролю на звіти Національного антикорупційного бюро України щодо особливостей діяльності Бюро в різних напрямках (міжнародний зріз розслідувань, позовна та нормотворча робота, діяльність територіальних управлінь, інформація про організаційну структуру, штатну чисельність і кадрове забезпечення Бюро, про закордонні навчальні візити, співпрацю з недержавними організаціями та ЗМІ, виконання бюджетної програми). Крім цього, автор проаналізував діяльність членів Ради громадського контролю щодо системного моніторингу судових процесів у справах, які завершені детективами Національного антикорупційного бюро України, й активну роботу в напрямі покращення комунікації з громадянським суспільством і громадянами, розгляд звернень і скарг громадян, переглянув публічні заходи за участі представників Національного антикорупційного бюро України, САП і Ради громадського контролю. Розглянуто заяви та позиції Ради громадського контролю щодо фактів порушень законів, прав і свобод людини та громадянина працівниками Національного антикорупційного бюро України. Визначено роль і вплив Ради громадського контролю на становлення й розвиток Національного антикорупційного бюро України;

Ключові слова: Рада громадського контролю Національного антикорупційного бюро України, Національне антикорупційне бюро України, політична корупція, інститут, контроль, антикорупційні органи.

The article conducts analysis of the political and legal basics of establishment and operation of the Civil oversight Council at the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. The provisions of the Civil oversight Council at the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the procedure and peculiarities forming the Civil oversight Council at the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is considered. The basic directions of work of the Civil oversight Council are defined. The results voting of forming the Civil oversight Council at the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, conducted by internet voting and citizens living in the territory of Ukraine are analyzed. The content of powers, tasks, functions, forms of participation in the work of an anti-corruption institute is considered. Particular attention is focused on the activities of members of the the Civil oversight Council in the competition commissions for conducting competitions for the occupation of vacant positions at the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the Disciplinary Committee of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and results of jobs in the competition commissions. The author also examined the public reports of the Civil oversight Council at the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine; expert Opinions of the members of the of the Civil oversight Council at the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine on laws and regulations dealing with key aspects of anti-corruption measures in Ukraine, Civil oversight Council conclusions on NABU's reports of the features of the Bureau's activities in various areas (international investigations, rulemaking work, activities of territorial departments, information on organizational structure, staffing of the Bureau, foreign study visits, cooperation with non-governmental organizations and media, implementation of the budget program) are analyzed; In addition, the author analyzed the activities of members of the Civil oversight Council at the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for system monitoring the litigation which were completed by NABU's detectives. The statements, positions of the Civil oversight Council about the facts of violations of the laws, human rights and freedoms by the employees of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine are considered. The role and impact in establishment and development of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine are determined.

Key words: The Civil oversight Council at the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, political corruption, institute, control, anti-corruption bodies.

Постановка проблеми. Антикорупційна реформа – одна з найскладніших і найбільш комплексних реформ, що проводить сьогодні держава. З 2014 року в Україні розпочалося будівництво нової антикорупційної інфраструктури: прийнято антикорупційне законодавство, створено спеціалізовані антикорупційні органи НАБУ, САП, НАЗК, ДБР, Вищий антикорупційний суд. Надважливу роль у старті й подальшому розвитку антикорупційної реформи в Україні відіграють громадські організації, активісти, експерти, радники, громадські діячі. Співпраця та залученість громадського сектору й бізнесу до процесу розроблення та моніторингу реалізації антикорупційної політики владою є вкрай важливими для збереження сталості й незворотності антикорупційної реформи.

Аналітики Центру політико-правових реформ (далі – ЦПРР) наголошують, що «золотий трикутник партнерства» може забезпечити необхідний темп позитивних перетворень [3], їх ефективність і неможливість «відкату» назад.

В Альтернативному звіті підготовленому у 2017 році, експерти ЦПРР указують на те, що особливо актуальною така співпраця стає в умовах відсутності у влади власних аналітичних установ, які б оперативно виробляли незалежні та зважені аналітичні продукти, ідеї, концепції для належної імплементації реформ і вирішення повсякденних завдань [3]. Проте на практиці проблеми щодо консолідації зусиль сторін залишаються. Проведене дослідження «Незалежні аналітичні центри і органи влади: чи є просування у двосторонній співпраці?» Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва підтверджує це твердження. Майже всі опитані представники влади декларують готовність до співпраці з недержавними аналітичними центрами, причому більшість вважає її необхідною на регулярній основі, а третина – ситуативною, за потреби. Незважаючи на загальне зростання рівня співпраці, лише кожен десятий постійно співпрацює з неурядовими аналітичними центрами як представниками громадськості, а кожен другий – іноді [3], хоча майже половина респондентів від влади вважає, що діяльність таких центрів впливає або скоріше впливає на вироблення стратегій і конкретних владних рішень [3].

Одним із механізмів залучення інститутів громадянського суспільства до заходів протидії корупції є створення громадських рад при державних органах. Громадські ради є консультативно-дорадчими органами, створеними для сприяння участі громадян у формуванні та реалізації державної політики. Проте такий підхід не завжди є дієвим через відсутність реального впливу на об'єкти контролю громадських рад, упереджене ставлення законодавця до ефективності громад-

ського контролю, законодавчі обмеження, відсутність політичної волі щодо надання громадськості реальних інструментів контролю суб'єктів владних повноважень.

Одним із небагатьох прикладів ефективного партнерства та контролю за діями державної інституції у форматі громадської ради є Рада громадського контролю (далі – РГК) при Національному антикорупційному бюро України (далі – НАБУ). Важливим аспектом для наукового дослідження є політико-правові засади створення та діяльності РГК НАБУ, порядок та особливості формування РГК, повноваження, завдання, форми участі в роботі антикорупційного інституту [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує значна кількість вітчизняних досліджень учених-теоретиків і зарубіжних науковців щодо впливу інститутів громадянського суспільства на сферу протидії корупції, зокрема політичної корупції в системі державного управління країн перехідного типу, варто відзначити К. Педерсена, М. Філпа, К. Уоллеса, Л. Йохансена, А. Шайо, Є. Невмержицького, Ю. Тарана, А. Тінькова, М. Ховронюка та ін. Проте нині відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені питанню інституціоналізації РГК НАБУ. Стаття ґрунтується на положеннях чинного законодавства України, звітних матеріалах РГК НАБУ, матеріалах НАБУ й аналітичних звітах громадських організацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою наукової статті є аналіз політико-правових засад функціонування РГК НАБУ та визначення впливу на процес інституціоналізації НАБУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в Україні активно здійснює діяльність чимала кількість громадських організацій у сфері протидії корупції. Аналіз практики залучення громадського сектору до антикорупційної діяльності свідчить про існування різних механізмів участі в антикорупційних заходах. До таких практик належно зарахувати громадський контроль діяльності органів влади, моніторинг публічних закупівель, проведення громадської антикорупційної експертизи, здійснення викривальної роботи, журналістські розслідування, участь у заходах з метою визначення проблемних питань діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Також важливими механізмами реалізації повноважень громадськості у сфері запобігання і протидії корупції є проведення ними інформаційних заходів із систематизації знань щодо феномена корупції, здійснення просвітницької діяльності, спрямованої на поширення знань у сфері протидії корупції.

Крім того, в Україні громадськими організаціями реалізовується значна кількість про-

ектів у сфері запобігання та протидії корупції за підтримки міжнародних партнерів, донорів, посольств, урядів і міжнародних організацій, адже саме закордонні партнери добре розуміють необхідність триадного підходу до викоринення корупції в Україні. Одним із багатьох підтверджень цього факту є запуск «Антикорупційної ініціативи ЄС в Україні», що розпочала роботу 1 лютого 2017 року й отримала фінансову підтримку Європейської комісії – 15 млн євро спільно з Міністерством закордонних справ Данії – 1,34 млн євро [11].

За даними офіційного представництва ЄС, метою антикорупційної ініціативи ЄС є посилення спроможності новостворених антикорупційних інституцій і зміцнення зовнішнього контролю за процесом реформ з боку Верховної Ради України, громадянського суспільства та медіа.

У прес-релізі Представництва Європейського Союзу в Україні від 1 лютого 2017 року йдеться про те, що вона складається з трьох елементів:

1. Посилення спроможності новостворених антикорупційних інституцій щодо ведення розслідувань, здійснення кримінальних переслідувань і покарань випадків корупції. Підтримка «Антикорупційної ініціативи» в цьому напрямі стосуватиметься як експертного потенціалу та підготовки, так й ІТ-підтримки.

2. Зміцнення спроможності парламентського комітету з питань запобігання й протидії корупції стосовно дослідження законодавства у сфері боротьби з корупцією та слідування за впровадженням реформи. Основним моментом у цьому напрямі роботи «Антикорупційної ініціативи» стане створення Консультаційної ради міжнародних експертів.

3. Сприятиме залученню громадянського суспільства та медіа в антикорупційну діяльність. Громадянське суспільство отримуватиме підтримку за допомогою спеціальних грантів.

Проте результати дослідження «Незалежні аналітичні центри і органи влади: чи є просування у двосторонній співпраці?» Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва свідчать про проблему співпраці органів державної влади та громадського сектору. Майже 1/4 опитаних чиновників готові «обходитися власними силами» замість звернення по експертну допомогу до громадськості. Представники владних структур відзначають серед основних претензій до неурядових організацій можливу нереалістичність аналізу [3] та відірваність від українських реалій і ресурсів, що може залучити держава, а також орієнтацію на міжнародних донорів. Центрам заважає ухвалення не кращих, а політично або комерційно вигідних рішень, невміння влади працювати з громадськістю, відсутність коштів і брак часу в держструктурах.

З тим, що найкращі результати в антикорупційній діяльності здобуваються в разі об'єднання громадянського суспільства та влади, погоджуються й автори Прикладного політекономічного аналізу антикорупційної діяльності громадянського суспільства в Україні. Згідно з ним, вископоставлені посадовці не демонструють особливу старанність у боротьбі з корупцією, а отже, громадянське суспільство має взяти на себе одну з ключових ролей у зменшенні масштабу й можливостей для виникнення корупції. Більшість НУО визнавали обмежувальним фактором їхньої діяльності нестачу співпраці з боку влади в т. ч. в антикорупційній політиці [4; 10; 11].

Одним із найкращих прикладів партнерства та контролю за діями державної інституції є РГК НАБУ.

РГК при НАБУ утворюється відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» для забезпечення прозорості й цивільного контролю за діяльністю НАБУ.

Так, 15 травня 2015 року Указом Президента України № 272/2015 затверджено Положення про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України та Положення про порядок формування Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України.

Основними завданнями РГК є здійснення цивільного контролю за діяльністю НАБУ та сприяння взаємодії НАБУ з громадськими об'єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства у сфері протидії корупції.

Члени РГК НАБУ обираються один раз на рік на засадах відкритого та прозорого конкурсу. Конкурс із формування складу РГК проводиться шляхом рейтингового Інтернет-голосування громадян, які проживають на території України. Голосування проводиться протягом 12 годин у затверджену дату, під час участі в рейтинговому голосуванні громадянин може проголосувати не більше ніж за п'ятнадцять кандидатів. Обраними до складу РГК за результатами рейтингового Інтернет-голосування вважаються п'ятнадцять кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів [4].

Кандидатури для участі в конкурсі з формування складу РГК подаються громадськими об'єднаннями, статутна діяльність яких пов'язана із запобіганням і протидією корупції. Кандидати повинні відповідати таким вимогам: до складу РГК, згідно із Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України», не можуть входити особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; особи, які, незалежно від тривалості були працівниками НАБУ або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років; особи, близькі особи яких незалежно від тривалості були працівниками

НАБУ або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років. Крім цього, кандидати надають необхідний пакет документів для участі в конкурсі: рішення керівного органу громадського об'єднання про висування кандидатур для участі в конкурсі; копію статуту громадського об'єднання; копію свідоцтва про реєстрацію громадського об'єднання; заяву кандидата про участь у конкурсі з повідомленням про відсутність визначених Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» обмежень щодо входження до складу Ради громадського контролю; копію документа, що посвідчує особу кандидата; автобіографію кандидата; декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за рік, що передує року, в якому оприлюднено оголошення про конкурс, заповнену кандидатом власноруч; мотиваційний лист кандидата, у якому викладаються мотиви бути обраним до складу РГК; відомості про контактний номер телефону та адресу електронної пошти кандидата; письмову згоду на обробку персональних даних [4; 5; 10; 11].

До основних напрямів роботи РГК належить заслуховування інформації про діяльність, виконання планів і завдань НАБУ, розгляд звітів НАБУ й затвердження власного висновку щодо них; сприяння громадському обговоренню проектів законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів щодо діяльності НАБУ; висловлює в установленому порядку свою позицію щодо фактів порушень законів, прав і свобод людини та громадянина працівниками НАБУ.

Надважливим напрямом роботи РГК НАБУ є участь у складі конкурсних комісій, які проводять конкурс на зайняття вакантних посад у НАБУ й у складі Дисциплінарної комісії НАБУ.

Три конкурсні комісії НАБУ створені та діють на підставі Положення про конкурсну комісію, що затверджене Наказом Директора НАБУ 15 травня 2015 року. Перша комісія обирає детективів і керівний склад Бюро. Друга комісія відповідальна за відбір працівників фінансових і господарських потреб. Третя комісія проводить конкурсний відбір працівників спеціальних операцій, зв'язків із громадськістю, територіальних управлінь. До складу кожної комісії делегують до трьох членів РГК [2; 4].

Головне завдання представництва РГК у складі конкурсних комісій – забезпечення чесності й прозорості процедур, недопущення прийняття на вакантні посади Бюро осіб із сумнівною репутацією, сприяння об'єктивному процесу голосування без протекцій і впливу ззовні. Саме із цією метою РГК проводить попередню перевірку кандидатів і ретельно стежить за дотриманням процедур.

Так, показовим прикладом щодо реального значення та впливу членів РГК на конкурсний відбір

є ситуація з призначенням очільника територіального управління НАБУ в м. Одесі. 17 січня 2017 р. РГК рекомендувала не призначати Д. Руденка на посаду очільника Одеського територіального управління НАБУ й 9 лютого 2017 р. директор НАБУ ухвалив рішення відхилити пропозицію конкурсної комісії щодо призначення його на посаду директора Одеського територіального управління НАБУ, ураховуючи висновки Управління внутрішнього контролю Бюро та рекомендації РГК при НАБУ [2; 3; 4; 5]. Контрольна функція РГК реалізується також через участь її членів у дисциплінарній комісії НАБУ. Внутрішні розслідування проводяться на підставі Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» та Положення про управління.

Гучною справою став конфлікт, що виник між детективом НАБУ та адвокатом. Позиції представників НАБУ та РГК кардинально відрізнялися, обидві сторони надали взаємовиключні докази, які підтверджувалися даними поліграфа. З метою посилення контролю РГК над дисциплінарними процедурами РГК ухвалила рішення запропонувати НАБУ внести зміни до правил проведення службових розслідувань і всі результати передавати на розгляд Дисциплінарної комісії, а не лише ті, де виявлено ознаки порушень [2; 3; 4].

К загальному звіті діяльності РГК НАБУ III скликання зазначено, що пріоритетними напрямками роботи скликання було посилення інституційної спроможності Ради, її ресурсне забезпечення задля системної та постійної роботи; поширення об'єктивної інформації про діяльність НАБУ й запобігання спробам його дискредитації; покращення комунікації з громадськістю та робота зі зверненнями РГК й НАБУ; системний моніторинг розгляду справ НАБУ в судах; виявлення й опрацювання із залученням експертів проблемних питань у роботі НАБУ та РГК.

Відповідно до звіту першої РГК при НАБУ, журналісти й антикорупційні активісти як члени конкурсних комісій здійснили перевірку на доброчесність понад 300 кандидатів на різні посади в Бюро, у т. ч. ретельно перевіряли зв'язки та майнові декларації всіх кандидатів на посади детективів НАБУ.

«За останній рік представники РГК взяли участь у 100 засіданнях і 900 співбесідах із кандидатами на різні посади, провели понад 430 додаткових ретельних перевірок кандидатів, особливо на найбільш відповідальні посади – детективи і керівники структурних підрозділів. Як результат, за цей період було відібрано 118 нових працівників у НАБУ», – зазначила під час звітної пресконференції III скликання секретар РГК НАБУ Галина Янченко.

Роман Маселко, голова РГК НАБУ, відзначив: «РГК – не є адвокатом НАБУ, це реально дієвий

орган, який може контролювати. Один зі способів – стежити за судовими процесами. Ми взялися за моніторинг судових процесів не тому, що нам просто цікаво, а тому що недоліки і проблеми досудового розслідування проявляються на судовому процесі. Ми це можемо там виловлювати. Ми вже побачили певні факти і недоліки і почали на них реагувати».

У роботі РГК активно використовує офіційні заяви з позицією членів РГК щодо найважливіших подій в антикорупційній сфері. Наприклад, заяви щодо прийняття Верховною Радою України т. зв. «Правок Лозового» до Кримінального процесуального кодексу України; скасування Законопроекту № 7362, який надавав парламенту повноваження звільняти Директора НАБУ в спосіб, що суперечить ідеї про незалежність Бюро від будь-яких органів; Законопроекту Президента П. Порошенка «Про Вищий антикорупційний суд»; спроб дискредитації й тиску на членів РГК; роз'яснення НАЗК № 1375, яке блокує розслідування кримінальних справ щодо незаконного збагачення й зазначення недостовірної інформації в декларації [2; 3; 4].

РГК НАБУ неодноразово закликала не політизувати процеси розслідування. Прикладом є «справа рюкзаків для МВС»: детективи НАБУ під процесуальним керівництвом прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури здійснили низку слідчих дій у рамках кримінального провадження щодо можливої розтрата коштів під час закупівлі рюкзаків Міністерством внутрішніх справ. Розглядалося питання щодо повідомлення про підозру трьом особам, серед яких син міністра внутрішніх справ Олександр Аваков та экс-заступник міністра внутрішніх справ Сергій Чеботар. У відповідь на дії НАБУ й САП Міністерство внутрішніх справ оприлюднило офіційну заяву, у якій зазначило, зокрема, таке: «Національне антикорупційне бюро України займається політичною, а не юридичною діяльністю, що є недопустимим і потребує негайної корекції». Також в офіційній заяві державної установи слідчі дії НАБУ й САП назвали елементом продовження «гібридної війни, спрямованої на дискредитацію політиків та посадових осіб, які твердо стоять на позиції реформування та оздоровлення державних інститутів, зокрема правоохоронної системи» [3].

«Члени Ради громадського контролю обурені використанням державної інституції – Міністерства внутрішніх справ України для захисту приватної особи – сина міністра, від проведення досудового розслідування та для спроб дискредитувати Національне антикорупційне бюро офіційними заявами міністерства. Надавати

остаточну оцінку доказам, які у ході досудового розслідування зібрані Національним антикорупційним бюро, приймати рішення щодо винуватості або невинуватості особи має виключно суд. Відтак, Рада громадського контролю при НАБУ закликає Міністерство внутрішніх справ, міністра та наближених до нього осіб утриматись від спроб політизації та тиску на детективів у провадженні щодо так званих «рюкзаків Авакова» і максимально сприяти розслідуванню з метою забезпечення реальної боротьби з корупцією, незважаючи на прізвища підозрюваних», – ішлося в офіційній заяві РГК НАБУ [3; 7].

Іншим прикладом може стати відстоювання позиції РГК щодо забезпечення незалежності й автономності діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, збереження принципу автономності САП і невтручання Генпрокуратури у справи, які розслідує НАБУ під процесуальним керівництвом САП. РГК вимагала не допустити використання ситуацій пов'язаних із керівництвом інституцій для політичного чи іншого впливу на діяльність САП та НАБУ чи для перешкоджання належному розслідуванню справ, які перебувають у їхньому провадженні. Незалежність, незаангажованість і відсутність будь-якого незаконного впливу має бути ключовим принципом діяльності НАБУ та САП [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, тиск громадянського суспільства є надважливим та ефективним інструментом у боротьбі з корупцією поряд із нормативно-правовим забезпеченням і спеціалізованими антикорупційними інституціями. Громадський сектор в Україні є, без перебільшення, рушійною силою реформ і перетворень, які відбуваються протягом останніх п'яти років. Незважаючи на значні досягнення в здійсненні громадського контролю та допомогу громадськості в моніторингу реалізації антикорупційної політики, запобіганні та протидії корупції, влада здебільшого вважає представників громадянського суспільства небезпечними опонентами, а не партнерами. Одним із небагатьох гарних прикладів партнерства та ефективного контролю за діями державної інституції є РГК НАБУ, яка забезпечує прозорість і суспільний контроль за діяльністю Бюро [2; 3; 5; 7]. Члени Ради громадського контролю НАБУ беруть активну участь у складі конкурсних комісій, які проводять конкурс на зайняття вакантних посад у НАБУ й у складі Дисциплінарної комісії НАБУ. На відміну від більшості органів, де громадські ради, за великим рахунком, є фікцією, РГК при НАБУ є впливовим органом, без думки якого не може бути ухвалено жодного кадрового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України 2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
2. Звіт про роботу Національного антикорупційного бюро України: серпень 2015 – лютий 2016 / НАБУ. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/NAB_report_02_2016_site.pdf.
3. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики / Центр політико-правових реформ у 2017–2018 рр. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872041-1.4.-uchast-gromadyanskogo-suspilstva-ta-biznesu-u-viroblenni-ta-monitoringu-realizatsiyi-antikoruptsiynoyi-politiki>.
4. Положення про Раду громадського контролю НАБУ. URL: <https://rgk-nabu.org/uk/diyalnist-rhk/normatyvni-akti/polozhennya-pro-radu-gromadskogo-kontrolyu>.
5. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики / Р.Г. Рябошапка, О.С. Хмара, А.В. Кухарук, М.І. Хавронюк, О.В. Калітенко ; за заг. ред. А.В. Волошиної. Київ, 2015. С. 44.
6. Буяджи Г. Історія формування та передумови виникнення Національного агенства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. *Підприємство. господарство і право*. 2018. № 3. С. 143–147.
7. Рада громадського контролю НАБ. Заява Ради громадського контролю при НАБ за результатами зустрічі 7 грудня 2016 року, ініційованої РГК при НАБ. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/kontrolNABU/photos/a.465639793611568.1073741828.465123543663193/701329686709243/?type=3>.
8. Annual report of the Civil oversight council at the NABU (2018). URL: https://issuu.com/rhk.nabu/docs/_____issuu.
9. Council Decision 2007/845/JHA of 6 December 2007 concerning cooperation between Asset Recovery Offices of the Member States in the field of tracing and identification of proceeds from, or other property related to, crime. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX-T/?uri=CELEX%3A32007D0845>.
10. Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX-T/?uri=CELEX%3A32014L0042>.
11. Про антикорупційну тріаду в Україні. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/03/7/7137397/>.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/conv.
13. Про запобігання корупції : Закон України. 2016. 76 с. (Кодекси та Закони України).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. Харків : Право, 2018. 364 с.
15. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки : Закон України. 2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.
16. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей. *Організація економічного співробітництва і розвитку: Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії*. 2007. 131 с. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/9/39972100.pdf>
17. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / О.А. Банчук, О.О. Дудоров, В.В. Луцик, В.П. Попович, О.В. Сорока, М.І. Хавронюк ; за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ, 2017.